

K R Ó N I K A

MEGALKUVÁS ÉS SIVÁRSÁG

Május elején zajlottak le Novi Sadon a IX. Jugoszláv Színházi Játékok. Általános vélemény szerint a Sterijáról elnevezett színházi versengés egy évben sem hozott olyan győnge eredményeket, mint az idén. Erről tanúskodik a Játékok sajtóvisszhangja is. A központi napilapok elég szűkmarkúan mérték hasábjait, amikor a Sterija Játékokról volt szó, csupán a két helyi lap, a *Magyar Szó* és a *Dnevník* tudósított rendszeresen a szemléről, mintha a Jugoszláv Színházi Játékok csupán helyi, Novi Sad-i jelentőségű esemény lett volna.

A belgrádi *NIN*-ben a lap állandó színházi kritikusa, Vladimir Stamenković, a szemle befejeztével azt emeli ki cikkének címében, hogy a Játékok kapuját becsukták a mai jugoszláv dráma előtt. Miután elemzi a szemle idei repertoárját, Stamenković megállapítja, hogy a Sterija Játékok 1964-ben a legkevésbé volt a mai jugoszláv drámairodalom szemléje, habár alapítóinak ez volt igazi szándéka.

A *Književne novine* szerint a Játékokra kétségek és kérdések vetik árnyékukat. Úgy véli a cikkíró, hogy a szemlében ellenállás alakult ki a Játékok protokolljával és ambícióival szemben, mert érezni, hogy az egész csak a helyi közönségnek szánt látványosság erőltetése. Nyilvánvaló, mondja a *Književne novine* kommentátora, hogy a Játékokon a mai drámának és a korszerű kifejezési módoknak nincs nagy becsületük. „A megalkuvások szemléje ez” — olvassuk továbbá a lapban. A cikkíró csupán három darabot emel ki mint értékes szöveget és jó előadást: Lukić *Bert kocsija vagy Sybilla* című drámáját, Nušić *Gyászoló családját* és Krleža *Na rubu pameti* című regényének dramatizációját. A *Književne novine* munkatársa végül igen komoly problémát vet fel: a Játékoknak lényegbevágóan meg kell változnia, mert különben nincs létjogosultsága, s nem tarthat igényt arra, hogy színpadi művészetünk hiteles arbitrerjének tekintsük.

A zágrábi *Telegram*ban Petar Selem kimerítően foglalkozik a Játékokkal, végső megállapítása pedig lehangoló. Szerinte a Játékok nehézkes, mozdulatlan intézménnyé csontosodott, képtelen megszabadulni a tizennégynapos időtartamtól, nem meri vállalni a fiatalos, esetleg kételyeket támasztó műveket. Igaz, mondja Selem, a Játékokat nem fenyegeti semmilyen veszély: ha nincs új darab, akad majd egy jubileum, mindig találni vitatémát is. De megtörténhet, hogy a szemle elveszti eredeti értelmét, azt ti., hogy a korszerű dráma fesztiválja legyen. Ha a Játékokat abból a szempontból nézzük, hogy 1962-ben a zsüri nem jutalmazta Kozak *Afférját*, könnyebb magyarázatot találni arra a sivárságra, mely az idei szemlét jellemezte — fejezi be kimerítő cikkét a *Telegram* kritikusa.

A IX. Jugoszláv Színházi Játékok sajtóvisszhangja tulajdonképpen nem más, mint a nyilvánvaló problémák megoldásának sürgetése. A problémák idülttségét s a megoldás halaszthatatlanságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a zsüri az idén sem találta jutalomra méltónak a mai szerzők műveit, másrészt pedig hogy a színházi közlemény mind kevesebb érdeklődést mutat a Játékok iránt.

VISSZATÉRÉS A KÖLTÉSZEZETHEZ

Tavaly ősszel a Kalemegdanon nagy tömeg gyűlt össze, hogy meghallgassa a belgrádi költőket, azóta pedig rendeztek még egy nagygyűlést, melyen az egyetlen napirendi pont: a költészet volt. Gólkirályok, slágerénekesekek nem léptek fel, mégis nagy tömeget vonzottak ezek a rendezvények. A közönség soraiban mindkét esetben főleg fiatalokat lehetett látni, s a hallgatóság reagálása, a taps azt mutatta, hogy az elhangzott versek nem hagyták érintetlenül a jelenlevők érzelmét és szívét. A második nagygyűlésnek hőse is volt: Matija Bečković fiatal költő, akinek a szavait a közönség sokszor szakította félbe frenetikus tapssal. A két nagygyűlés közönségsikere azt mutatja: nem szűnt meg az érdeklődés a költészet iránt.

A zágrábi Mladost könyvkiadó Orion címmel indított egy sorozatot, melyben neves költők verseit közlik két nyelven: eredetiben és horvát fordításban. Az első sorozat öt kötete (köztük Henri Michaux és René Char verseinek válogatása) rövid idő alatt elkelt. A belgrádi Prosveta kiadó megjelentette Saint-John Perse *Amers* című költeményét (Vas István fordításában: Bóják a tengeren), s a kötet már nagy-részt elfogyott.

Petar Džadžić a *Politikában* elemzi a költészet népszerűségének növekedését, s megállapítja: „...vannak jelei nálunk is meg a világban, hogy a közönség visszatér a költészethez”. A harmincas években a szürrealizmussal kezdődött

a modern költészet nagy kalandja — véli Džadžić. Az azóta eltelt három évtized alatt a közönség megszokhatta a modern költészet kifejezőmódját, megismerte az új érzésvilágot. Lehetséges azonban, hogy másról van szó. Talán az olvasók a modern lírában megtalálták saját életérzésük képletét, de az is lehet, hogy a költészet iránti növekvő érdeklődés reakció a civilizáció vívmányaira. Vagy a civilizáció, az általános kulturális színvonal emelésével, csökkentette a távolságot a műveltség alapjai s a művészet magasabb formái között?

Ezeket a kérdéseket veti fel Džadžić említett cikkében, s végül megállapítja: „Mindenesetre örölnünk kell azoknak a jeleknek, melyek arra engednek következtetni, hogy jobb napok virradnak a költészetre és a költőkre.”

UTOLSÓ TALÁLKOZÁS TRISTAN TZARÁVAL

Márciusi számunkban ezen a helyen megemlékeztünk Tristan Tzara haláláról. Ezúttal Illyés Gyulát idézzük meg, a francia költő utolsó napjainak egyik tanúját.

Illyés tavaly októberben nyugat-európai útra ment. Járt Londonban a British Council vendégeként, megfordult Cambridge-ben, Stratford-upon-Avonban, Angliából Belgiumba utazott, majd Párizsban töltött hosszabb időt. Itt két előadás hangzott el róla, a *Monde* pedig „a legnagyobb magyar költőnek nevezte. December utolsó napjaiban indult vissza Magyarországra. Útja Zürichen, Genfen, Rómán, Nápolyon át vezetett, s január elején ért haza. Azóta az *Élet és Irodalom*-ban megjelent egy interjúja külföldi utazásáról, s most, a *Nagyvilág* májusi számában megemlékezett Tristan Tzaráról.

Tzaránál tett látogatásáról már korábban, Cs. Szabó Lászlónak az *Új Látóhatárban* megjelent cikkéből értesültünk. Most maga Illyés számolt be a nagybeteg dadaista költővel való utolsó találkozásáról.

Tzara tavaly már súlyos beteg volt. Illyés telefonon hívta fel. A dadaizmus megalapítója és „keresztapja” pontos utasítást adott a magyar költőnek, hogyan juthat be a lakásába, ha már nincs, aki beengedje. S Illyés be is jutott.

„A lakás kisebbméretű néprajzi múzeum... a terjedelmes... szobák mindegyikében szerecsen szobrok, óceáni fetisek. Műkinccsé európaizálódott nyasszaföldi csöbrök, sajátárok, tegezsek. Köztük Picasso, Miro, Braque, Ernst... kép- vagyontárgyai.” Tzarát asztalánál ülve találta: „Háziköntösben, plédbe csavarva egy igazán-hiteles reneszánsz asztalka előtt kuporgott, magastámlájú reneszánsz székekben. Megsoványodott; fekete szeme ettől még nagyobb lett. Izzó szem, váll közé húzott, hófehér, sovány fej...” Tzara elmondta, hogy öt hónapig feküdt egyfolytában, de állandóan dolgozott. Verseket írt, s egy könyvet Rabelais-ról. Beszélgetés közben

Tzara érdeklődött Lukács György iránt. Illyés beszámol róla, majd Tzara rávágja: „Nagyon haragszom rá!... Megállni Goethénél! Minden irodalmi példát a németektől venni! No nem, ezt mégsem! Mintha Goethe után sehol egyetlen költő sem született volna... Megállni Danténál. Egy tekintetet sem vetni azokra a korokra, amikor mégiscsak... Ki az a Goethe? Nem szeretem Goethét!... Heine, az költő. Az zseni volt. Az egyetlen a németek közt.” De mindezt halkán mondja, hangosan nem tud beszélni.

Közben a beteg költő elaludt. Egyszer mintha felébredt volna, „gyanakodva, ingerülten” nézte vendégét, aztán — írja Illyés drámai hangú megemlékezésében — „elmosolyodott, fáradtan, lemondóan”. Újra elaludt, Illyés kezén nyugtatva a kezét. A magyar költő kiment a lakásból, sorra becsukta az ajtókat, a kulcsot állandó helyére, a lábtörő alá tette.

Karácsony estéjén értesült, hogy Tzara agonizál, karácsony másnapján közölték, hogy meghalt. Először úgy határozott Illyés, hogy nem megy el a temetésre a montparnasse-i temetőbe, aztán, a temetés napján, valami mégis oda vitte. A temetésen kevesen voltak, néhány barát, köztük Cassou, Caillois, Claude Roy, Duras s Tzara fia és menyee.

„Se pap, se szónok, egy hang búcsúztató sem. A megjelentek nagy része öreg volt, Tzara kortársai. Hatvanhét évet élt.” Amikor a koporsó már eltűnt, Isidore Isou kezdett beszélni, de az összegyűltek már megindultak a kapu felé. S a temető alkalmazottja félbe is szakította a szónokot, mire ez átadta a szót egy szavalónak. Az se fejezhette be. Az alkalmazott szigorú hangon intette le.

Illyés Gyula ekként jellemzi az elhunyt francia költőt:

„Az irodalomtörténetben többet ért el, mint a költészetben... Ezzel hatása fölülmúlta verseiét... Zürichben, a Café Terrace-ban... Hans Arp társaságában 1916. február 8-án délután hat órakor (ejtette ki, illetve írta le először a Dada szót). A világirodalom újkori fejezete ekkor nyílt meg tehát, kétségbevonhatatlanul az ő varázsszavára. Kereken húszéves volt... Romániából ment — már tökéletes francia tudással — Svájcba... Nincs még költő, akinek a pályafutásában a szerep úgy elborította volna nemcsak a művet, hanem az arcot is.

Verseiért voltaképpen csak Cassou lelkesedett...

Legtöbbre ő is munkásságának költői részét tartotta. Mást alig írt. Egy regényt meg egy színdarabot. Még irodalomfordító teóriáinak megfogalmazását is javarészt másokra hagyta.

Viszszászoríthatatlan vitatkozó volt, éles, félelmes agy, kimeríthetetlen érv- és adattár. Ezen a kegyetlen elmén jöttek át... a versek. De mindig... a szívből. Érzelmi költő volt, illetve lett volna, ha nem szegyenli...”

Illyés le is fordította cikkéhez Tzara egyik versét, s ezt mondja róla:

„Nem is olyan érthetetlen. Azaz, most, negyven év távolából túlságosan is érthető. Vonala van — belső vonala perze —, légköre. Megvan a kereksege is. Mindezt most látom. Hajdanában nem láttam. Nem minden verse áll előttem sem

ilyen egységben. De bizonyosan érzem, hogy az idő nagyítója megmutatja majd bennük azt a rendet, amellyel korunkra ütöttek” — fejezi be emlékezését Illyés Gyula.

HÚSZ ÉVE...

Franz Kafka, a modern irodalom egyik legkiemelkedőbb alakja igen sok levelet írt Milena Jesenskához. Margarete Buber-Neumann, korunk egyik legmeggrázóbb dokumentumának, a *Sztalin és Hitler foglya* (Als Gefangene bei Stalin und Hitler) című, világsikert aratott könyv szerzője most írta meg a címzett életrajzát. Margarete Buber-Neumannt a Szovjetunióban letartóztatták a csisztkák idején, s a GPU később átadta a Gestapónak. A hitleristák koncentrációs táborba zárták, s négy esztendő telt ott. Fogolytársai közt volt Milena Jesenská is. A *Der Spiegel* — Margarete Buber-Neumann művének alapján — ismerteti Milena Jesenská életrajzát.

Amikor a német csapatok bevonultak Csehszlovákiába, Milena patetikus hangú hazafias cikkeket írt. Lakása, amely tele volt virággal, az ellenállási mozgalom fészke lett. Milena szökevényeket rejtegetett. A zsidókkal való együttérzésből maga is felvarrta a sárga csillagot. 1939 őszén letartóztatták. Végigjárt néhány prágai, benesovói és drezdai börtönt, végül pedig haláltáborba került. Fogolytársnői nagyon szerették, anyjuknak nevezték. Sohasem lett Häftling, nem vált közömbössé, s nem lett brutális, mint annyian mások. 1944-ben halt meg, tehát húsz évvel Kafka halála után. Maga Kafka így jellemezte barátnőjét egyik levelében, melyet Max Brodhoz intézett: „Milena élő tűz, ilyen én még nem láttam.”

EGY OSZTRÁK LÍRIKUS SORSA

A *Wort in der Zeit* című folyóirat nemrég felelevenítette Alfred Grünewald bécsi költő emlékét. Grünewald néhány remekbe szabott ballada és több expresszionista dráma szerzője. *Johannes geht in die Irre* (Johannes eltéved) című drámáját most is adják Stockholmban, Ausztriában azonban senki sem tartja nyilván. Megrázó ennek a melankolikus költőnek a sorsa.

Grünewald ötvennégy éves volt, amikor 1938-ban bekövetkezett Ausztria katasztrófája. Nem volt már ideje külföldre távozni, s egy nagy adag altatót vett be, miután halotta Schuschnigg vészjósló szavait.

Négy nap múlva ébredt fel a közkórház zsúfolt harmadosztályú kórtermében. Azokban a napokban tömegesen követtek el az emberek öngyilkosságot... Amikor felébredt, egy hangszóró Hitler beszédét közvetítette éppen. Grünewald tudta, hogy a pokolban ébredt fel. Nemsokára följelentik, s a Gestapo Dachaubá küldi. Néhány hónap múlva kiengedték, avval a föltétellel, hogy kötelezi magát, hogy elhagyja Németország területét. Könnyű volt köteleznie magát, annál nehezebben tudott eleget tenni kötelezettségének. Akkoriban tudniillik egy ország sem volt hajlandó befogadni egy koros, testi munkára alkalmatlan lírai költőt. Háromszor kísérelt meg Svájcba szökni, s csak harmadszorra sikerült a szökés. Onnan Olaszországba, majd Franciaországba távozik. Eleinte Nizzában talált menedéket, de csak néhány hónapra, mert amikor kitört a háború, mint idegen állampolgárt egy évre Fort d'Antibes-ba száműzik. Később visszatérhetett Nizzába, s akkor írta legszebb, legintimebb, legbátrabb költeményeit. Ezek azonban nem maradtak ránk, csak a költő ismerősei adták róluk hírt.

Grünewaldot is utolérte a közép-európai zsidóság sorsa: a francia rendőrség 1942-ben átadta az SS-nek. Elhurcolták, s számtalan sorstársával együtt egy lengyelországi haláltáborban fejezte be életét.

EGY SZOBA ÖSSZKOMFORT...

Egy szoba összkomfort és még egy szoba, kincstárnak, a budapesti Déli pályaudvar közelében, az Avar utca egyik házának földszintjén. Itt lakik Tersánszky Józsi Jenő, a *Kakuk Marci* szerzője. Lakásának bútora egyszerű: heverő, asztal, székek, láda. Tersánszky néhány év óta özvegy, s most maga készíti el ételeit. Ennyit a környezetről, melyben Tersánszky él. S most lássuk, mit mondott el az *Élet és Irodalom* munkatársának egy interjú alkalmával.

Műveiről, terveiről így nyilatkozott:

— Tulajdonképpen elégedett vagyok magammal máskülönben is. Az idej tervet már teljesítettem. Két kötet kisregényemet adja ki a *Magvető*. Lesz kilencszáz oldal. Azonkívül a *Nagy árnyakról bizalmasan* új, bővített kiadását készítik elő. Az is tizenöt ív helyett lesz harminc. Jövőre az állatregények következnek egy kötetben, aztán a vándorlásaim: találkozásaim az olvasóval.

Közismert dolog, hogy Tersánszky zenével is foglalkozik. Ezzel kapcsolatban mondta: — Jobban szeretnék muzsikálni és előadni, mint írni. Természetes is, könnyebben, szívesebben csinálja az ember, amivel születik. A született képesség az megkerülhetetlen, aki azt műveli, az többet tud, mint mások, akár a szakemberek. Így vagyok én a muzsikával. Nekem olyan fülem van!

További terveiről, küzdelmeiről így vall Tersánszky:

— Most már csak egy olyan könyv van, amelyről azt érzem, tudom, hogy feltétlenül meg kell írnom: a zenéről. S biztosan tudom, meg is fogom írni. Mert helyettem senki sem csinálja meg. Lesz úgy hatszáz oldalas. Olyan vagyok én a zenében, mint a szimultán sakkozó: nem ő a bajnok, de olyasmit tud, amire a bajnok sohasem lenne képes.

— Az írást irtóztató küzdelmek árán tanultam meg.

— Önéletrajzot egyszer próbáltam írni. Ami elkészült belőle, az meg is jelent a *Nyugat*ban. De soha többet. Abba is hagytam. Nem szabad. Mert nem érdekes. Mindenki születik, iskolába jár, és meghal. Csupa unalmas dolog. Nem ezt kell írni. Persze, az életrajzomat szétszórva azért megírtam könyveimben. Össze is lehetne állítani egy kis fáradsággal.

A nőkről:

— Igazán nem voltam én soha szerelmes. Sokra becsültem bizonyosféle nőket. Nagyon szépek, értékesek akadtak köztük.

Modernségről:

— Azzal a kifejezéssel, hogy mai és modern legyen az írás, én soha nem bajlódtam. Nem is értettem soha, miért kell erről beszélni külön. Nem is gondolkoztam soha felőle.

De azért útközben, úgy mellékesen megmondta Csernes Tibornak, aki az *Élet és Irodalom*nak az interjút készítette:

— Te, én mindig mai tárgyú könyveket írtam! El ne felejtst! Azt írok ezután is!